

Віктор Сидоренко, доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України,
директор Інституту професійно-технічної освіти АПН України
м. Київ

Ніна Тверезовська, доктор педагогічних наук, професор,
завідувач лабораторії
інноваційно-інформаційних систем і технологій та дистанційного навчання
Інституту професійно-технічної освіти АПН України
м. Київ

ОСВІТА У СТРУКТУРІ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ Й СУСПІЛЬСТВА

У статті досліджується проблема розв'язання ролі й місця освіти в культурі, що належить до найбільш актуальних і складних. Її розв'язання вимагає окремих самостійних досліджень, насамперед тому, що освіта певною мірою є феноменом культури. Проте освіта має й власний самостійний соціальний статус, а, отже, свою “внутрішню” самоорганізацію.

Постановка проблеми. Для предметного підходу до проблеми взаємозв'язку культури й освіти насамперед необхідно визначитися з поняттям “культура”. Зауважимо, що сьогодні нараховується декілька його визначень. На наш погляд, доцільно дотримуватися підходу, завдяки якому культура є сукупністю матеріальних і духовних цінностей, створених людиною, а також способами їх освоєння й розвитку.

Переваги даного підходу полягає у виділенні найбільш суттєвого в розумінні культури: вказується на її зв'язок з творчістю і результатом праці. Тим самим можна говорити, про культуру як форму та специфічний спосіб вираження процесів трудової діяльності, що охоплює певну систему засобів і механізмів, завдяки яким народ стверджує себе в предметно-почуттєвих формах буття.

Звідси, проблема вивчення культури є проблемою вивчення взаємодії людей у процесі їхньої спільної діяльності. Практика, і насамперед праця, є основою розвитку культури й особистості. Культура із цих позицій характеризує будь-яку соціальну діяльність із точки зору її потенційних можливостей для розвитку сутнісних сил людини. У цьому розумінні вона може розглядатися як універсальний спосіб освоєння світу й твердження гармонії людини й суспільства.

Виклад основного матеріалу. Процес руху культури пов'язаний із практичною й теоретичною діяльністю людини, у ході якої вона змінює навколишній світ, формує й розвиває індивідуальні здібності та потреби, знання й уміння, навички і почуття. Тому культура – це процес, у змісті якого закладена “якась” подвійність – він несе в собі

матеріальні й духовні підстави. У силу цього культуру не можна зводити як до предметно-речовинного вираження, так і властиво духовних підстав. Матеріальне й духовне в культурі перебувають у складному й нерозривному взаємозв'язку й взаємодії.

Будучи специфічним способом організації й розвитку людської життєдіяльності, культура – це різноманітна система матеріальних і духовних зв'язків і відносин людини з навколишнім предметно-речовинним світом й іншими людьми. Тому не можна не погодитися з Гегелем, який вважав, що людина, оволодіваючи культурою, соціальним досвідом, що нагромадило людством, переборює свою суб'єктивність. Тим самим можна говорити, що культура також відтворює людину, як і людина культуру.

За своїм змістом і спрямованістю (що несе в собі для людини й суспільства) культура завжди предметна: впливає на людей конкретно, “саме так, а не інакше”. Людину оточує величезна кількість предметів, створених не природою, а людьми. Весь цей світ створених речей і предметів (“друга природа”) є безпосередньою, наочно сприймаємою формою культури.

З духовної точки зору можна говорити, що культура є розгорнутим процесом і результатом людської діяльності, що включає виробництво, збереження, розподіл і споживання духовних цінностей. Освоєння культури стає можливим завдяки тому, що для людини вона представлена й виражена в знаковій системі, що несе у собі ту або іншу життєво важливу інформацію в словах, поняттях, мистецтві, знаряддях праці, предметах споживання, різних символах.

ОСВІТА У СТРУКТУРІ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ Й СУСПІЛЬСТВА

Завдяки “знаковості культури”, стає можливим виявляти механізми культурного соціального спадкування, через які покоління людей засвоюють попередній соціальний досвід, матеріальні й духовні цінності суспільства. У такому випадку можна говорити, що культура є свого роду “резервуаром” соціальної спадковості цивілізацій, з якого “витрачається енергія” на підживлення процесів культурно-історичного становлення й розвитку людини та людства.

Впілюючи у собі досвід поколінь, культура надає можливість кожній людині у властивій їй індивідуальній формі опановувати її цінностями, що складає процес соціалізації, у якому одночасно відбувається індивідуалізація людини і формування її особистості. Остання, володіючи соціальною активністю й мотивацією, освоює й створює цінності культури, формує свої знання, уміння, навички, ідеї, концепції освоєння світу, ідеали та ін. У цьому зв'язку можна вважати безумовним той факт, що загальний характер освоєння культури особистістю залежить від ступеню активності її життєвої позиції. Саме цілеспрямованість людини, її стійка активна життєва позиція дозволяє їй не тільки приймати систему норм і цінностей суспільства, але й створювати нові норми й цінності, що відповідають умовам, які змінилися, і обставинам життєдіяльності людей. Треба зазначити, що феномен культури для людини проявляється не тільки через її зміст, а відповідно до її функцій, і через оцінку.

Ми розділяємо позиції до тих авторів, які вважають, що ігнорування ролі оцінки (ціннісного аспекту) культури, зведення її тільки до засобів і способів діяльності приводять до зникнення одного з найважливіших критеріїв для зіставлення окремих типів культури. Поза оцінкою втрачається не тільки основа для осмислення явищ культури, але стає вкрай важко говорити про її підйом або занепад, губиться більш-менш ясне розуміння сутності не тільки культурного, але й соціального прогресу.

Культуру недоцільно обмежувати й функціональним аспектом, оскільки це не дозволяє всебічно розкрити специфіку культури, її зв'язок із сутністю людини, різноманітними формами розвитку й зміни суспільства. Це пояснюється тим, що культура перебуває у найтіснішому зв'язку з діяльністю людей, з формуванням їх як особистостей, охоплює як “засоби й механізми” діяльності, так і відносини й результати, що виникають у процесі цієї діяльності. У співвідношенні з суспільством культура виступає як його якісна характеристика, у співвідношенні

з особистістю – як критерій її ціннісно-творчого й гармонічного розвитку, а у співвідношенні з природою – у вигляді засобу раціонального регулювання відносин між людиною й природою.

Виходячи з того, що особистість, яка одночасно є суб'єктом й об'єктом культури (вона створює культуру і нею формується), можна говорити, що в ході культуротворчої діяльності людей, опредмечуючи свої сутнісні сили, створює культурні цінності, а культура, предметно виражаючи ступінь розвитку сутнісних сил людини, є засобом удосконалювання й реалізації останніх. Цим самим культура організує й регулює діяльність, визначає її способи, ефективність, можливі й необхідні напрями вдосконалення. Відповідно, рівень культури людини проявляється тим вище, чим органічніше сполучаються різні форми взаємодії людини з іншими людьми, із суспільством і природою.

Щодо змістовного складу культури, то автори по-різному відповідають на це питання. Відповідно до основних сфер суспільства, що ніби похідною культурно-історичної діяльності людини, можна виділити такі блоки культури: матеріальний, соціальний, духовний.

Усередині кожного блоку культури правомірно виділяються відповідні їй підсистеми. У нашому випадку в соціальному блоці культури однією з найважливіших ланок (частин) є освіта. У цьому змісті освіту цілком можна розглядати як феномен культури.

Необхідність осмислення реальних проблем освіти в сучасних умовах стає усе більш актуальною й значущою. Це обумовлюється не тільки причинами соціально-економічного порядку, а значною мірою зміною парадигм суспільного розвитку, у тому числі зміною ціннісного контексту у формуванні культури. Все це, безумовно, відбивається на стані й перспективах розвитку освіти як найважливішої частини соціальної сфери, феномену культури, однієї з рушійів поступального суспільного руху.

Інша суспільна й культурна ситуація по-новому поставила низку проблем сучасного наукового знання, серед яких на перше місце висувається проблема дослідження освіти в контексті загальнокультурного розвитку і взаємодії людини й суспільства в інтересах цілісного формування особистості, громадянина, батька, працівника.

У цілому можна говорити, що в цей час назріла необхідність негайної і якісної модернізації всієї системи освіти. І тут треба враховувати різні фактори та умови становлення даного процесу, у тому числі й фактори особистісного плану. Так, досвід роботи у ВНЗ переконує, що з кожним

роком слабшає інтелектуальний і моральний потенціал абітурієнтів, і ВНЗ найчастіше доводиться займатися питаннями загальноосвітньої школи. Тому й сучасна реформа школи повинна бути “включена” у загальний освітній контекст країни, мати впорядкований характер, вибудовуватися на єдиних ціннісних підставах. Відповідно, розгортання національної освіти повинно здійснюватися у взаємозв’язку всіх основних елементів: дошкільної освіти, початкової, середньої, спеціальної середньої й вищої школи, підвищення кваліфікації, додаткової післяуніверситетської освіти.

При цьому очевидно, що будь-які перетворення, пов’язані з реформою всіх видів школи, ставлять як ключове завдання формування світоглядної, економічної, наукової, естетичної, етичної, правової, політичної, релігійної культури, а також культури спілкування й побуту. Без цих складових виконання завдань якісної підготовки фахівців стає проблематичним.

Звідси, серед першочергових завдань реформування освіти правомірно включати досягнення її стратегічних цілей на основі відповідної системи цінностей. Це пояснюється насамперед тим, що будь-яка сучасна професійна діяльність регулюється системою базових цінностей. Якщо мета визначає майбутній результат діяльності, то цінність відповідає на запитання про суспільну користь цієї або іншої діяльності.

Грунтуючись на даному підході, систему освіти, що склалася в Україні за часів петровських реформ, прийнято вважати світською, орієнтованою на науку, фундаментальне знання, де найважливішими ціннісними компонентами виступають раціональність, інновації й творчість. Тут освіта під впливом науки формує світоглядні образи, засновані на науковій картині світу, а як найважливіший метод приймається логіка міркування, пов’язана з доказом, аргументацією і обґрунтуванням знань. У цій культурі інновації, творчість, продуктивна діяльність, що формують гармонійно розвинену творчу особистість, виступали й виступають стратегічною метою освіти. Під цю стратегічну мету як пріоритетна цінність оголошується активна діяльність суб’єкта, спрямована на перетворення світу. У системі техногенної цивілізації, що проголошується магістральною лінією прогресу, ця цінність є актуально продуктивною, оскільки пов’язана зі створенням нових технологій і різноманітних засобів діяльності.

Однак сучасна людська діяльність породила екологічну та інші кризи, поставивши тим самим під сумнів цінності культури техногенної цивілізації.

І сьогодні вчені та практики у пошуку нових парадигм розвитку освіти, усе більше міркують про вибір ціннісних орієнтацій, здатних найбільш адекватно відбивати стратегію розвитку сучасної освіти загальнокультурного феномену.

У розумінні й обґрунтуванні стратегії освіти доцільно дотримуватися двох найбільш чітко сформованих у вітчизняній науці основних підходів.

Сутність першого підходу полягає у виборі, обґрунтуванні й реалізації ідеї про необхідність гармонізації відносин людини і суспільства із природним середовищем. Ціннісний аспект цієї позиції полягає у відповідальності перед природою, а її концептуальне оформлення – в екологічній етиці, співвідносячись з яким все живе (людина, рослини, тварини) є рівнозначною частиною біосфери.

Другий підхід, адекватно виражений у концепції стійкого розвитку, персоніфікує провідну тенденцію відновлення навколишнього природного середовища людиною, у якому вона постійно адаптується.

Природно, що в стратегії система модернізації освіти повинна враховувати як ідеї екологічної етики, так і лінії науково-технологічного розвитку, що визначає питання про їх сумісність і необхідність вироблення таких світоглядних орієнтирів, які б гармонізували динамічну технологічну діяльність людини із цінностями екологічної етики. Діяльність людини і її творчість у цьому контексті повинні розглядатися не тільки з позиції технологічних результатів, але й знаходити глибокий світоглядний, моральний зміст.

Проте стратегія освіти має й практичний аспект, в оцінках якого також немає єдності. Характеристика практичної сторони освіти пов’язана з констатацією: чим вона була й чим стала. Тут не можна не враховувати того, що при всіх “за” й “проти” колишня система освіти базувалася на вивченні фундаментальних наук, трансливала глибокі наукові знання, а людина, яка отримує освіту, була морально шановною у суспільстві й одержувала відповідну матеріальну винагороду.

У сьогоднішній ситуації ціннісний аспект освіти радикально змінився. Престижними стали професії так званого ринкового профілю – юриста, економіста, політолога та ін., тоді як відбулося різке зниження статусу тих видів діяльності, які забезпечують технологічні основи розвитку цивілізації. Наука й освіта переживають складні суперечності, одним з результатів яких є втрата інтелектуального потенціалу країни, відведення Україні місця сировинного, ресурсного придатка високорозвинених країн у світогосподарських економічних взаєминах.

Сценарій такого розвитку освіти, зрозуміло, не відповідає положенню нашої країни у світі, її досягненням у культурі й потенційних можливостях. Тому сьогодні необхідно виважено й всебічно осмислити складну ситуацію і виробити сценарій такого соціокультурного та економічного розвитку, при якому освіті приділялася б вирішальна роль. Сценарій такого плану повинен підкріплюватися чіткою й ясною стратегією розвитку освіти, що забезпечувала б не тільки виживання, але й вихід на передові рубежі в постіндустріальному світі.

Із цих позицій у стратегії освіти як позитивні її складові вимальовується ряд важливих проблем.

Перша з них стосується безкоштовної масової освіти, що у цілому забезпечувала б пристойну підготовку фахівців у країні. Якщо врахувати, що ми не входимо до розряду тих країн, які можуть одержати висококваліфіковані кадри за рахунок “випоку мозків”, то система безкоштовної освіти, як це не парадоксально звучить, для нас найбільш дешевий варіант, що до того ж відповідає розумінню справедливості в нашому світогляді й культурі.

Друга проблема пов’язана з розумінням ролі наукової раціональності, на якій будується зміст сучасної освіти. Глобалізація соціокультурного розвитку диктує діалог культур, визнання рівноправності різних соціальних і світоглядних цінностей.

Третю проблему становить інтеграція наукових досліджень і освіти. Розв’язання цієї проблеми буде сприяти прискоренню використання новітніх досягнень науки в освітньому процесі. Ключовим моментом у ній постає питання про організаційні структури, що забезпечують інтеграцію науки і освіти. Ця проблема вимагає дотримання обережного підходу до різних нововведень. Так, однією з домінуючих новацій у цей час є твердження на західний манер про зосередження науки на базі університетських комплексів за аналогією із західними зразками. При цьому пропонується скасувати НАН України та галузеві академії. Очевидно, що реалізація ініціатив такого плану приведе, як вважають багато вчених, до ослаблення ролі й значення насамперед фундаментальної науки, а в остаточному підсумку розвитку суспільства і його культури. Це буде закономірним наслідком, оскільки в нашій країні саме Українська академія породила університетську освіту й завжди підтримувала її високий конкурентоздатний науковий рівень, соціальний престиж й імідж.

Нові часи й умови вимагають пошуку відповідно нових підходів і нетрадиційних рішень. Разом з тим, на наш погляд, навряд чи доцільно створювати нові організаційні наукові структури, руйнуючи при

цьому ефективно функціонуючі “старі” інститути й установи. Звідси – інтеграція академій і ВНЗ може здійснюватися на універсальних принципах, але зі збереженням фундаментальних підстав, і всього того, що забезпечувало нашої науці пріоритети у світі протягом останніх століть. Якщо додержуватися західного досвіду розвитку науки, то не можна не враховувати те, що він заснований на створенні науково-дослідних центрів за функціями, подібними до тих, що їх виконують вітчизняні академічні інститути. Тому при визначенні стратегії освіти в даному напрямку доцільніше спиратися на українські традиції в створенні й розвитку науки.

Щодо міркувань про модернізацію української освіти не менш важливо бачити й інші аспекти, і насамперед – соціокультурний і педагогічний. Освіта як соціальний інститут і як педагогічна система постійно модернізується та удосконалюється. Практика розвитку освіти в нашій країні показує, що освітня реформа не може обмежуватися педагогічними новаціями. Її головна мета – поліпшення якісних характеристик освіти як соціокультурного інституту. Вона може бути досягнута лише при дотриманні принципу наступності й збереження позитивних соціальних цінностей, накопичених та освоєних за попередні епохи. При цьому нерозумно міркувати за логікою “або – або”, “або все погано, або все добре”. Інакше кажучи, чорно-білий варіант міркувань тут недоречний.

Слід зазначити, що система шкільної й вищої освіти нашого недалекого минулого займала передові позиції у світі, насамперед завдяки тому, що вона ґрунтувалася на таких фундаментальних принципах, як масовість, доступність, безкоштовність й обов’язковість середньої освіти. Незважаючи на обтяженість ідеологічними догмами, вона, проте, відрізнялася демократичністю, що забезпечило ліквідацію безграмотності та формування і розвиток наукової, технічної й гуманітарної інтелігенції, яка підтримувала високий культурний та інтелектуальний рівень країни.

Держава в радянській освітній системі виступала гарантом одержання освіти будь-якого рівня за обраною спеціальністю. Не випадково, система вітчизняної освіти вважалася за багатьма параметрами кращою у світі, а престиж їх професії був одним з найвищих. Хоча стару освітню систему й відрізняли зайвий бюрократизм, формалізм, стандартизація форм навчання, заборона на інакомислення, свою головну функцію навчання вона все-таки виконувала досить ефективно. Освіта була не

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ГУМАНІСТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З УЧНЯМИ ЯК ОСОБИСТІСНА ОРІЄНТАЦІЯ ПРИ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ

тільки правом, але й обов'язком, тоді як сьогодні освіта все більше стає привілеєм тих, хто може за неї платити. Здається, що при такому підході тисячі й тисячі талановитих молодих людей можуть не одержати гарної освіти, що позначиться на зниженні інтелектуального потенціалу суспільства і загальної культури.

Тому коли в суперечках про долю вітчизняної освіти й культури нерідко посиляються на Захід, і насамперед на досвід США, то це порівняння звучить трохи некоректно з тієї причини, що зміст процесу реалізації функцій і завдань освіти в них й у нас різні, які є істотні розходження в соціокультурних умовах ведення освітньої діяльності. Західна освіта за своїм змістом більш технологічна й утилітарна, тоді як у нас вона традиційно готувала людину до життя в цілому, де проявлялися чітко виражені тенденції на формування гуманістичних і світоглядних якостей особистості, на загальнокультурну підготовку людини як громадянина.

Висновки. Таким чином, ґрунтуючись на результатах аналізу особливостей прояву й функціонування освіти в культурі, можна підсумувати, що головним її завданням було й залишається формування та розвиток творчої людини, яка могла б нести гуманістичні й творчі

зачатки в усі сфери життєдіяльності суспільства. Такий підхід, на наш погляд, повинен лежати в основі підготовки фахівця для будь-якої професійної діяльності: економіки, споживчої кооперації, освіти й культури та ін. На цій основі можливі розробка й створення нової освітньої моделі для України, що найбільш адекватно відповідає вимогам соціально-економічного й загальнокультурного розвитку.

1. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю. – К.: Знання України, 2005. – 804 с.

2. Арнольдов А. И, Кругликов В. А. Культура, человек и картина мира. – М.: Наука, 1987. – 352 с.

3. Каган М. С. Философия культуры. – СПб.: ТОО ТК "Петрополис", 1996. – 416 с.

4. Каган М. С. Человеческая деятельность: опыт системного анализа. – М.: Политиздат, 1974. – 328 с.

5. Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації "Факти, роздуми, перспективи". – К.: Грамота, 2003. – 216 с.

6. Межуев В. М. Культура и история. – М.: Политиздат, 1977. – 199 с.

7. Методологическая и мировоззренческая культура: проблемы исследования и опыт преподавания // Материалы межвузовской научно-методической конференции. – Белгород, 2001.

8. Швырев В. С. Рациональность в современной культуре // Общественные науки и современность. –

Ірина Бужина, доктор педагогічних наук, професор

*Південноукраїнського державного педагогічного університету
імені Костянтина Ушинського
м. Одеса*

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ГУМАНІСТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З УЧНЯМИ ЯК ОСОБИСТІСНА ОРІЄНТАЦІЯ ПРИ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ПІДГОТОВЦІ

У статті розглядається проблема формування педагогічної майстерності майбутнього вчителя на основі розвитку його самосвідомості, рефлексивної позиції і самовизначення в педагогічному процесі.

Актуальність проблеми і аналіз останніх досліджень та публікацій. Наша сучасна школа відчуває потребу в учителях, вихователях, здатних підготувати до життя гуманних, цивілізованих людей, гідних розвивати й перетворювати наше суспільство. З цією метою необхідно вже сьогодні готувати майбутніх учителів – студентів педагогічних ВНЗ до формувального процесу, що сприяє виникненню особистісних гуманістичних взаємовідносин між

учнями, які здатні їх (взаємовідносини) розвивати і закріплювати, коли подорослішають, стануть громадянами суспільства. Учені-педагоги покликані сьогодні створити оптимальні умови педагогічного процесу для підготовки майбутніх учителів до формування особистісних гуманістичних взаємовідносин учнів.

У процесі професійної підготовки необхідно допомогти студенту визначити свій стиль професійної поведінки як майбутнього вчителя. І